

ІНФОРМАЦІЙНО-ДЖЕРЕЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНИХ ЗБІРОК НАЦІОНАЛЬНОЇ УСТАНОВИ ІМЕНІ ОССОЛІНСЬКИХ У ВРОЦЛАВІ З ІСТОРІЇ УНР (КОЛЕКЦІЯ 22/53)*

У статті розкрито інформаційно-джерельний потенціал архівних збірок Національної установи імені Оссолінських у Вроцлаві з історії УНР (на прикладі фонду 22/53), в якому скупчено значний масив україномовних матеріалів, що ілюструють різні аспекти діяльності міністра преси і пропаганди Уряду УНР в екзилі Олександра Ковалевського, а також структур Партизансько-Повстанського Штабу при Головній Команді Військ УНР.

Ключові слова: Оссолінеум, документ, архів, колекція, Українська Народна Республіка, Олександр Ковалевський, Партизансько-Повстанський Штаб.

Національна установа імені Оссолінських у Вроцлаві (*Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, ZNiO*) – польська музейно-бібліотечно-архівна інституція з власною понад 200-літньою історією, яка відіграла – без перебільшення – виняткову роль в історії Польщі¹. З самого початку свого існування у Львові вона стала одним з найважливіших центрів збереження найбільших польських культурних надбань (у т.ч. рукописів та першодруків творів Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Генріка Сенкевича та ін.), а разом з тим завжди виконувала місію потужного бібліотечно-архівного центра, який створював всі належні умови для проведення наукових досліджень в царині полоністики. Можливо найкраще про її значення для кожного поляка висловився Станіслав Лемпільський, який у своїх роздумах мав всі підстави констатувати: «До Оссолінеуму збігалися усі думки польських наукових працівників і молоді. Тут була робітня праці з підтримки тремтячого на вітрі полум'я польської культури, освіти і науки та над створенням нових цінностей у цих галузях. Тут була святиня польської книжки...»².

Після того як фонди Оссолінеуму 1939 р. опинились у руках більшовиків, а невдовзі – нацистів, обидві тоталітарні злочинні влади не переймались долею цього визначного культурно-бібліотечного закладу, більше того – вдались до поділу та розпорошення його мистецьких збірок, архівних та бібліотечних колекцій. Окупаційна німецька влада, «рятуючи» Оссолінеум від СРСР, вивезла частину його рукописних збірок (сім скринь) до Кракова. Під час подальшого транспортування ці матеріали через наближення фронту були залишені напризволяще в населеному пункті Аделін (тепер – Заґродно), після чого їх було переміщено до Вроцлава³. Одночасно до Аделіна потрапила частина документальних колекцій бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові, яка згодом опинилась у фондах Національної бібліотеки у Варшаві⁴. Слід зазначити, що частина українських збірок з довоєнної колекції НТШ була також передана на зберігання до ZNiO у Вроцлаві.

У 1946 р. урядом УРСР було прийнято рішення про передачу в якості «дару» українського народу частини (за різними оцінками – 30–40%) документальних і книжкових колекцій та мистецьких творів з фондів «старого» Оссолінеуму. Таким чином, його фонди були поділені між двома країнами і двома містами – Львовом і Вроцлавом, хоча й в цьому випадку вони продовжували (і продовжують) творити нерозривну єдність.

Нині Національна установа імені Оссолінських, перебуваючи у Вроцлаві, продовжує виконувати свою шляхетну місію зберігача національних скарбів Польщі, залишаючись разом з тим одним з провідних польських науково-дослідних осередків та надаючи необмежений доступ до своїх колекцій польським і зарубіжним дослідникам. Нині у колекціях Оссолінеуму зберігається

*Дану статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europę Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *авт.*

понад 1,5 млн. експонатів (картин, книг, архівних документів, нумізматичних збірок та ін.), що мають виняткове значення для проведення студій з історії та культури Польщі.

Але роль Оссолінеуму не обмежується власне тільки Польщею – його колекції мають колосальний джерельний потенціал для дослідників з країн Центрально-Східної Європи, і насамперед – з України. Оссолінеум, будучи польським культурно-науковим осередком, залишається символом спільної культурної спадщини двох народів – польського та українського – попри всі складні й важкі питання нашої спільної історії у ХХ ст.

Кількість та різноманітність документальних збірок, які зберігаються в Оссолінеумі, є настільки значною, що проведення навіть стислого джерелознавчого аналізу тільки одного фонду неможливо здійснити в рамках навіть окремої розлогої статті. Увагу авторів найбільше привернув фонд № 22/53, в якому сконцентровано значний масив україномовних матеріалів, що ілюструють різні аспекти діяльності міністра преси і пропаганди Уряду УНР в екзилі Олександра Ковалевського, а також структур Партизансько-Повстанського Штабу (ППШ) при Головній Команді Військ УНР.

Фотографія О. Ковалевського з його службового посвідчення (для проїзду з території Польщі до України), виданого МЗС УНР, 7 жовтня 1919 р. Зберігається в: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (Національна установа імені Оссолінських у Вроцлаві, далі – ZNiO), рękopis 22/53/1.

До першої з тек (22/53/1) увійшли документи, які належали міністру преси та пропаганди Уряду УНР і члену Ради Республіки О.Ковалевському, т.ч.: службове і приватне листування, касові звіти, матеріали та протоколи про переговори Делегації Уряду УНР з Російським політичним комітетом у Варшаві восени 1920 р., протоколи засідань осередків Української народної республіканської партії (УНРП), заяви про вступ до її складу, уповноваження та посвідчення її членів, програмні документи та резолюції ЦК згаданої партії, окремі протоколи її конференції (грудень 1920 р.), внесення представників цієї партії до Ради Республіки, документи про позицію УНРП в справі польсько-українського порозуміння (грудень 1919 р.), бланки різних міністерств Уряду УНР, статут Української національної ради, чернетки і робочі матеріали, малюнки, візитки, карти-схеми, виконані вручну.

Олександр Ковалевський
Міністр Земельних Справ У. Н. Р.

Візитна картка О. Ковалевського (в часі його перебування на посаді міністра земельних справ УНР). Зберігається в: ZNiO, рґкоріс 22/53/1.

Зворотна сторона візитної картки О. Ковалевського з його власноручним малюнком. Зберігається в: ZNiO, рґкоріс 22/53/1.

Тут також представлені копії звітів про результати відвідування таборів полонених та інтернованих вояків-українців представником Дипломатичної місії УНР в Польщі (1919–1920 рр.) та урядовцями міністерства преси та пропаганди Уряду УНР, які містять важливу фактологічну інформацію для реконструкції життя та діяльності таборян-українців у Ланцюті, Александрові, Ченстохові, Каліші та Пикуличах.

Зокрема, «Доповідь про стан табору полонених українців в Ланцюті» була підготовлена членом Української дипломатичної місії в Польщі старшиною Яковом Горшківським (разом з ним табір відвідав й старшина для доручень місії Клим Помогайленко) у середині жовтня 1919 р. За його підрахунками станом на 13 жовтня ц.р. у Ланцюті перебувало 172 старшини, 291 козак, 110 інтернованих, для них «провадилися лекції, навчання муштрі (стройові вправи – авт.), різні виклади», у таборі діяв гарний хор, літературний, театральний, хоролий гуртки, видавався журнал «Доля Душі»⁵.

Ще одна доповідь (від 16 грудня 1920 р.) – неназваного українського урядовця зі складу міністерства преси і пропаганди Уряду УНР – стосувалась Ченстохови, де були скупчені цивільні урядовці та окремі апарати штабів Армії УНР. На той час там перебувало близько 1500 лише зареєстрованих осіб з числа урядовців різних державних установ УНР, найбільше з їх числа належали до апарату міністерства внутрішніх справ УНР (міліцейські формування).

Автор цього звіту окреслював їх матеріальне становище як «взагалі погане», через відсутність належного харчування та брак лікарської опіки серед урядовців було багато хворих, які «падають знесилені на вулицях майже по кілька чоловік щоденно», в їх середовищі траплялись навіть «випадки голодної смерті». Більшість з цих урядовців харчувалась один раз на добу, отримуючи їжу на продовольчому пункті Червоного Хреста. Вони орендували кімнати у незаможних поляків, які не обігрівались через відсутність вугілля, у зв'язку з чим в них панувала «сирість, пльонява (пліснява – авт.), холод, бруднота».

Але «гірш голоду гнітила та непевність, серед якої живуть наші інтерновані. А яка сила чуток, та й яких тільки, їх не робиться, і то з самих певних джерел...». Через відсутність грошей інтерновані не купували газет, тай не вірили й тій інформації, що подавалась на шпальтах

польських видань. Вищі урядовці не поспішали приїздити до Честохова аби поінформувати українське суспільство про дійсний стан подій, відтак все більше інтернованих занурювалось у стан «зневірря і байдужости», що було спричинено «голодом і ненавистю, завдяки відсутності зв'язку та своєчасної інформації». Такому стану могла би зарадити щоденна українська газета, на яку дуже потребував загал інтернованих⁶.

Та серед цього суцільного зубожіння дехто з урядовців – зі служб постачання та господарських відділів, розкошував, витрачаючи «по кілька тисяч марок на вечері щоденно по першорядних ресторациях». Часом вони – випивши зайвого – спричиняли «скандали, колотнечу, знуцання з Уряду У.Н.Р. провокацію і т. ін.». Урядовець «не чув ні одного слова, яке виходить з тих привелігированих горлянок, щоб воно було сказано по Українському. Балакають «принципово» лише по російські, або по польському».

Умови життя інтернованих у ще одному таборі інтернованих вояків-українців – Каліші – були окреслені як найкращі (у порівнянні з іншими таборами). У «відчиті», адресованому О. Ковалевському, зокрема повідомлялось, що у помешканнях та на підвір'ї табору підтримувався зразковий порядок, бараки ж – мали електричне освітлення і вентиляцію, були побілені зовні та мали всередині залізну піч (опалювалась вугіллям). Табір також мав всю необхідну для перебування значної кількості вояцтва інфраструктуру: лазню, водокачку з напірною вишкою, електричну станцію, кухню, театр та інші допоміжні споруди⁷.

«Відпоручник» міністерства преси і пропаганди окремо відзначав, що чіткій роботі таборових лазні та пральні у Каліші вдалось запобігти поширенню пошесних хвороб серед вояцтва. Дуже важливим, на його думку, було забезпечення для таборян кваліфікованої медичної допомоги. У таборі було розгорнуто шпиталь на 400 койко-місць з відповідним лікарським штатом (9 лікарів та 34 сестри-жалібниці), який був у достатній мірі забезпечений ліками. При шпиталі діяла польська медична амбулаторія (медпункт), в якій працював український медичний персонал. Їх силами всім інтернованим було зроблено щеплення від холери і тифу. Польська комендатура завжди сприяла у забезпеченні таборян лікарськими послугами, виділяючи достатню кількість приміщень для медичного обслуговування українського вояцтва⁸.

На відміну від інших таборів інтернованих Військ УНР – «харчування старшин і козаків у Калішському таборі стояло добре», бо отримуючи однакову з ними кількість продуктів (за пайковою розкладкою), інтерновані цього табору харчувались значно якісніше, маючи достатній пайок для забезпечення своїх життєвих потреб. «Секрет» цього полягав у тому, що польська інтендантура передавала всі продукти у сирому вигляді безпосередньо до таборової кухні, де вже українськими армійськими кухарями готувалась всі страви. За словами невідомого автора цитованого тут «Відчиту», він чотири рази обідав у Каліші, отримуючи «фасолевий суп з картоплею, м'ясом, бураками і свіжою капустою», при чому його «одна порція містила приблизно дві тарілки супу». Другою стравою було «півфунта (200 грам – *авт.*) жареного мяса в соусі з муки, підлитим топленим салом; один раз було дано ще й гарнір до мяса – різані шматочки тіста, политі салом». Урядовець згадав і про сніданки та вечерю – «ранком і вечером видається кава та до 1 фун[ту] (400 грам – *авт.*) мармоляди на 4 чолов[ік]. Хліба видається 1 фун[т] на добу»⁹.

Слід відзначити, що українське командування групи у свою чергу докладало всіх зусиль для урізноманітнення раціону інтернованих – спрямовуючи отримані від проведення спектаклів і таборової крамнички кошти на закупівлю огородини, яка не видавалась польською інтендатурою.

Матеріальний стан інтернованих суттєво різнився – переважна їх більшість витратила всі свої грошові заощадження (якщо такі були), і не отримуючи грошового утримання від уряду впродовж кількох місяців, не могла дозволити собі на придбання найнагальніших речей. В цій ситуації особливо потерпали деякі сімейні старшини, які хоча й користувались правом проживання з родиною поза табором – не мали можливості ним скористатись. Щоправда, серед інтернованих зустрічались й «заможні» (здебільшого ті старшини, які працювали в тилкових структурах та за родом своєї діяльності були пов'язані з розподілом матеріальних цінностей)¹⁰.

Значних зусиль від командування групи потребувала організація військового виховання вояків, і зокрема проведення щоденних стройових вправ (годинних вправ зранку і ввечері). Головною перепорою у цьому було небажання переважної більшості старшин виконувати стройові вправи у присутності козаків, які виконували їх на тому ж плацу під проводом своїх стройових командирів. У цій ситуації генерал О.Удовиченко кількаразове особисто вправлявся на плацу, виконуючи різні стройові вправи, подаючи в такий спосіб особистий приклад загалу старшинства. Врешті-решт, йому вдалось переконати старшинство підпорядкованої йому дивізії, після чого стройові вправи виконували всі без виключення старшини¹¹.

І нарешті, ще один табір для утримання полонених та інтернованих – у Пикуличах був роз-

17-го травня 1920 року
В САЛІ МІСЬКОЇ ДУМИ (біля саля)
 ВІДБУДЕТЬСЯ
ЛЕКЦІЯ
 українського публіциста й лідера
 Народно-Республіканської партії,
АЛЕКСАНДРА КОВАЛЕВСЬКОГО
„ШЛЯХОМ ДО ПЕРЕДПАРЛЯМЕНТУ“
З М І С Т:
 Директорія. ✦ Закордонна й внутрішня політика
 Директорії. ✦ Од революціонізму до диктатури. ✦
 Правительство—з'являння соціалістичних груп. ✦
 Без керми. ✦ Розбиття державності. ✦ Роль опо-
 зиції і громадської опінії. ✦ Антракт. ✦ Переговори
 в Варшаві. ✦ Українські групи за кордоном. ✦
 А. Макаренико з ролі державного будівничого. ✦
 В. Винниченко й С. Грушевський йдуть до большевицької
 Коноси. ✦ „Український Національно-Державний союз
 в Відні“. ✦ Галичане й Наддніпряни. ✦ „Воля“. ✦
 На переломі“, „Нова Доба“, „Український Прапор“. ✦
 Настрої українського громадянства в Кам'янці-Поділь-
 ському та на Україні. ✦ Соціалізація чи парламен-
 таризм? Наші завдання.
ПОЧАТОК О 6 ГОДИНІ ВЕЧОРА.
 Ціна за вхід 50 карбованців.
 Квитки продаються 15, 16 в помешканні Бюро партії (Мико-
 ласевський просп., Отель „Паласт“ № 3) від 9—1 год. дня й
 5—7 годин, 17—від 9—1 тамо ж, і за 4 години при вході в саля.
 Ц. К. Укр.-Нар. Респ. партії.

Оголошення про лекцію О.Ковалевського «Шляхом до Предпарляменту», 17 травня 1920 р. Зберігається в: ZNiO, гґкоріс 22/53/1.

дження останнього на Україну у якості представника Партизансько-Повстанського штабу (ч.16 від 12 березня 1921 р., м. Тарнів)¹⁵. Наступна тека № 4 також містить кілька посвідчень В. Скліяра, виданих у 1919–1920 рр., коли він посідав посаду прифронтного комісара при 4-й Київській стрілецькій дивізії Військ УНР. Серед документів – дві фотографії (без підписів), але очевидно самого Скліяра та його помічника Дмитра Хорунжого. Увагу привертає лист В.Скліяра (від 18 квітня 1921 р.), написаний хімічним олівцем на суконній хустинці, що був адресований дружині та доньці.

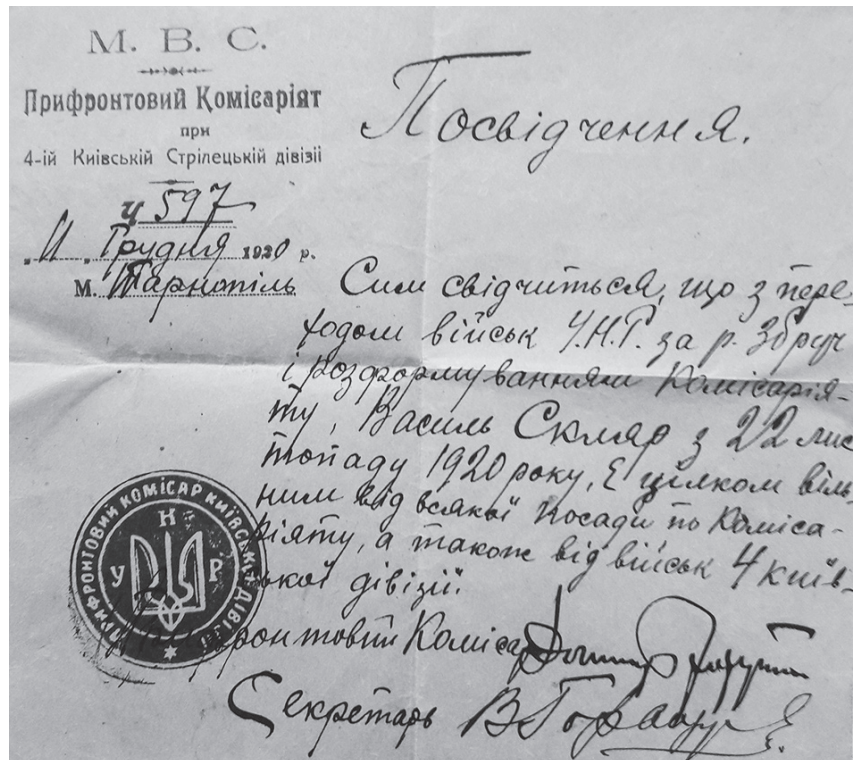
В ньому В.Скліяра, усвідомлюючи ймовірність своєї загибелі, звертається до своєї родини з такими словами: «Мої дорогі, Анюта і Любочка! Я, з відома Головного Отамана, по пропозиції ген[ерал] хор[унжого] Ю. Тютюнника і по Наказу Міністра Вн[утрішніх] справ УНР [16] Березня м[іся]ця 1921 р. ч.423, виїзжаю сьогодні для державної праці на південь України, яко цив[ільний] комісар і на всякий випадок – лишаю цього листа, щоб Ви могли законно турбуватись за державною допомогою для себе, а мені ж за те, що я чотири останні роки Вам крім турбот,

ташований поблизу однойменного села, яке знаходилось на відстані 3–4 км від Перемишля. Він уявляв з себе порівняно невелику площу, обнесеною двома рядами колючого дроту заввишки в три метри. На цій огороженій території ще за часів Першої світової війни австрійцями були збудовані довгі кам'яні казарми з вікнами у даху та дерев'яні бараки (загалом 49 об'єктів)¹².

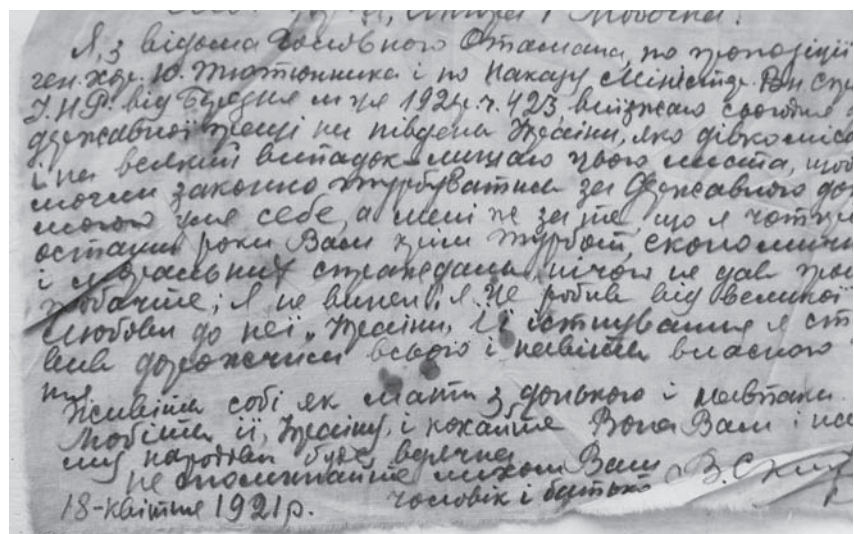
Умови їх утримання були дуже непростими, суцільну проблему являло з себе бажання помитись в таборі, бо таборова лазня – «холодна, маленька, тісна розрахована на 10–15 чоловік» – цілком не відповідала своєму призначенню. Внаслідок цього таборяни потерпали від різного роду паразитів та вошей. І хоча в таборі була дезінфекційна камера, обробка в ній одягу давала лише тимчасовий ефект¹³.

Неякісне та недостатнє харчування, прикрі санітарно-гігієнічні умови в таборі (на додаток до всіх проблем – табір не був забезпечений достатньою кількістю туалетів, що змушувало частину таборянин задовольняти свої природні потреби деінде) причинились до підвищення рівня захворюваності таборян – з моменту приїзду до табору і до 21 січня 1921 р. до шпиталю і амбулаторії звернулось 1500 інтернованих¹⁴.

У течці № 3 (22/53/3) відклалось приватне та службове листування О.Ковалевського, представлені його посвідчення члена філії Українського Червоного Хреста при Діючій армії, співробітника міністерства торгу і промисловості Уряду УНР та ін. Крім того, тут представлені особисті документи й інших осіб, у т.ч. посвідчення Василя Яковича Скліяра за підписом Ю. Тютюнника, в якому йдеться про відря-

Посвідчення Василя Скляра про його звільнення з посади прифронтового комісара 4-ої Київської стрілецької дивізії Армії УНР, 11 грудня 1920 р. Зберігається в: ZNiO, рґкоріс 22/53/4.

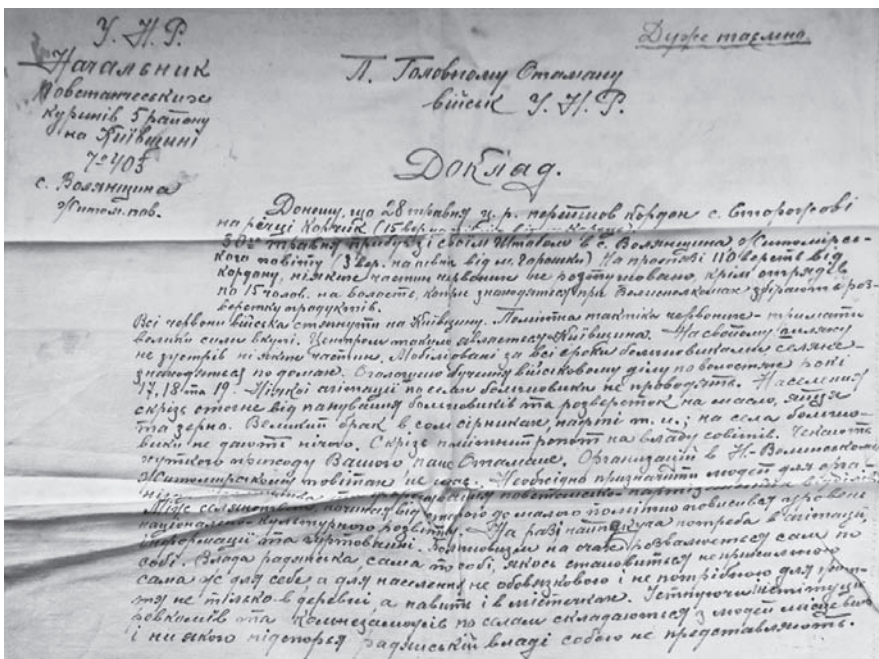

Лист В. Скляра до дружини та доньки, 18 квітня 1921 р. (сукно, хімічний олівець). Зберігається в: ZNiO, рґкоріс 22/53/4.

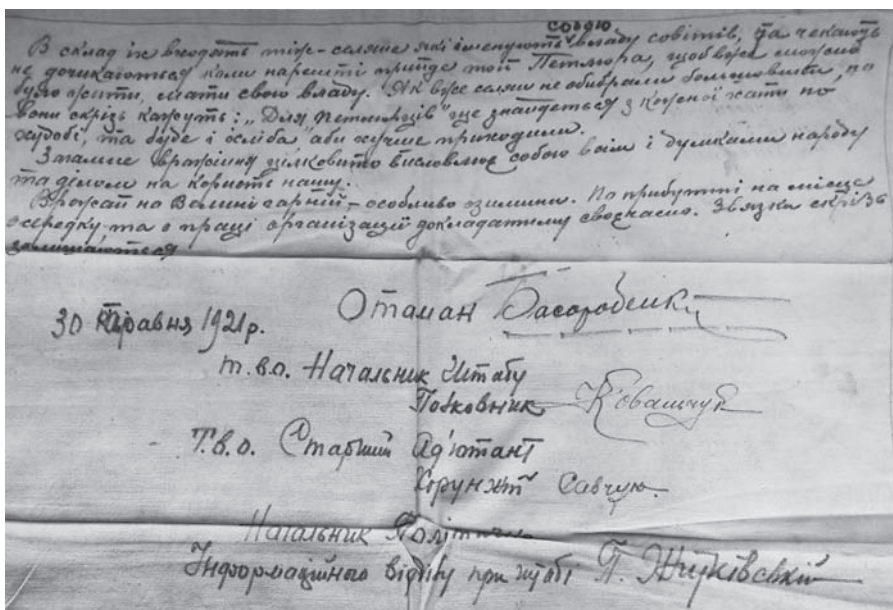
економічних і моральних страждань, нічого не дав Прощу пробачте; Я не винен! Я це робив від великої любові до неї – України, її існування я ставив дорожчим всього і навіть власного життя. Живіть собі як мати з донькою і навпаки. Любіть її, Україну, і кохайте, Вона Вам і нашому народови буде вдячна. Не споминайте лихом. Ваш чоловік і батько В. Скл[яр]¹⁶.

В цій же теці – документи Фронту національної єдності, листування з його членами (друга половина 1930-х рр.), типографський бланк «Закону про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» (від 12 листопада 1920 р.), особисте листування кількох осіб, інколи без зазначення імен, що дозволяє припустити, що В.Скляр зумів повернутись зі свого смертельно небезпечно відрядження.

У теці № 5 представлені різноманітні документи, пов'язані зі створенням та діяльністю Партизансько-Повстанського штабу при Головній Команді Військ УНР під командуванням генерал-хорунжого Юрія Тютюнника. В ній відклались листи (здебільшого до Ю.Тютюнника, інколи з його резолюціями), рапорти, зведення, звіти, звернення, записки, клопотання, кошториси, акти, розписки, посвідчення, штатні розписи, схеми, доручення, доповіді, накази, «протоко-

Доповідь начальника повстанських куренів 5-го району (Київщина) отамана Бессарабенка Головному Отаману Військ УНР С. Петлюрі, 30 травня 1921 р. (сукно, хімічний олівець). Зберігається в: ZNiO, ґеґорис 22/53/6.

Доповідь начальника повстанських куренів 5-го району (Київщина) отамана Бессарабенка Головному Отаману Військ УНР С.Петлюрі, 30 травня 1921 р. (зворотна сторона). Зберігається в: ZNiO, ґеґорис 22/53/6.

ли зізнань» («опитувальні листи») повстанців, шифри, списки вояків, які висловили бажання бути відрядженими штабом Ю.Тютюнника для проведення організаційно-повстанської роботи в Україні, «Положення про організацію повстання на Правобережній Україні» з грифом «дуже таємно», агентурні повідомлення, штатний розклад Партизансько-Повстанського штабу, щомісячні інформаційні та організаційні звіти ППШ про ситуацію в радянській Україні із зазначенням назв та кількості повстанських загонів, їх отаманів та району їх дислокації (серед них значна кількість рукописних матеріалів, писаних олівцем).

Увагу історика без сумніву приверне й «Уповноваження» голові «Головного Народного Повстанчого Комітету Волині і Поділля» Пилипу Павлюку для інформування Уряду УНР та отримання від нього вказівок та інструкцій в розгортанні партизанського повстанського руху, копія листа Б. Савінкова до голови Дипломатичної місії УНР в Польщі від 24 січня 1921 р., автограф С. Петлюри на особистому бланку Голови Директорії і Головного Отамана Військ УНР, датований 29 березня 1921 р., яким Ю.Тютюнник запрошувався на засідання Вищої Військової Ради «для в'яснення стану справ».

У згадуваній течці зберігаються оригінали розпорядження С. Петлюри про відрядження підполковника Стефаніва до Румунії та його призначення начальником штабу А. Гулого-Гуленка, клопотання Ю. Тютюнника перед майором Черноцьким про відрядження до Румунії сотника Долинюка як зв'язкового старшини на південь України, копія «докладу» полковника Голуба Головному Отаману С. Петлюрі, документи про проведення антиуенерівської пропаганди гайсинським отаманом Волинцем, який обстоював орієнтацію на Савінкова, копії програми Всеукраїнського Національного Союзу і статуту Українського військового товариства та ін. Тут же – повідомлення від посла УНР в Німеччині від 16 квітня 1921 р. про спроби гетьманців «представити справу так, що то вони організують повстання», для чого «вони нібито вислали 6 партій по 40 чол. на Україну». У цьому ж листі міститься інформація про акцію Моркотуна в Стамбулі, який нібито переправив 12000 повстанців до України.

Інтерес дослідників партизансько-повстанського руху на півдні України без сумніву приверне й зміст власноручної резолюції С. Петлюри на одному з рапортів полковника А. Гулого-Гуленка (від 19 березня 1921 р.): «Воєнміну. За поход в запілля ворога серед дуже тяжких обставин, за персональну бойову хоробрість і організаційно-державні заслуги в справі організації повстання проти окупантів – московських більшовиків, вважаю за необхідне нагородити полковника Гулого-Гуленка рангою генерал-хорунжого Армії УНР з старшинством з часу переходу [...] р. Збруч»¹⁷.

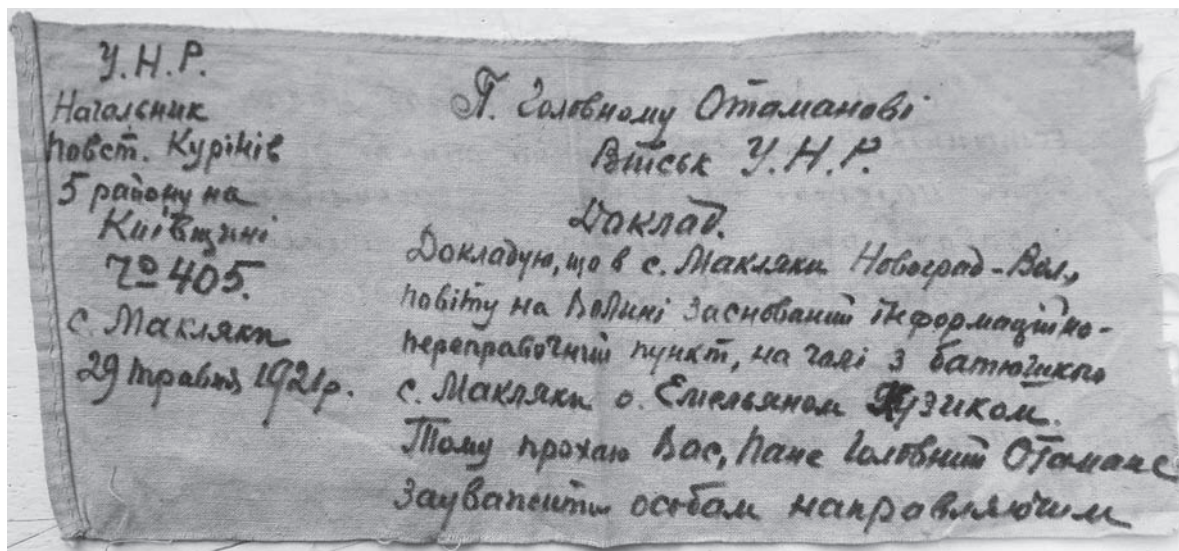
В цій справі зберігається й рукописна інструкція від 10 березня 1921 р. (з грифом «Дуже таємно») всім керівникам повстання на терені України (серед різних завдань суто військово-організаційного і розвідчо-агентурного характеру – присутня також вимога «підтримувати в займаних районах самий суворий порядок оберігаючи життя й права всякого громадянина У.Н.Р. без різниці національності. Погроми і грабіжництва ні в якому разі не можуть мати місця в У.Н.Р. Винних у цьому карати по законам військового часу»¹⁸.

Тут також представлена й копія звернення повстанців Хорольсько-Золотоношського повіту Полтавської губернії (від 7 квітня 1921 р. за підписом «Чубаров») до С.Петлюри, в якій висловлюється готовність продовжити боротьбу з радянською владою: «Шлем ми тобі Батьку привіт з далекої Полтавщини. Багато не станем писати, але що маємо сказати, то скажемо. Більшовиків б'ємо, як тільки де попадем. Надія у всій Полтавщини тільки та, що прийшла весна, зійшло сонце, а за сонцем зійде і Петлюра – кажуть селяни. Коли комуністи приїзжають на село і агітують, що Петлюра сидить у тюрмі в Польщі і ми з Польщею заключили мир і його передадуть до більшовицької тюрми то селяни кажуть – знаєм ми вас гарно, брешіть ви всім кацапам (росіянам – авт.) тільки не нам...». Завершується лист двома короткими лаконічними фразами: «Чекаємо Вашого наказу про виступ. Маємо людей і зброю»¹⁹.

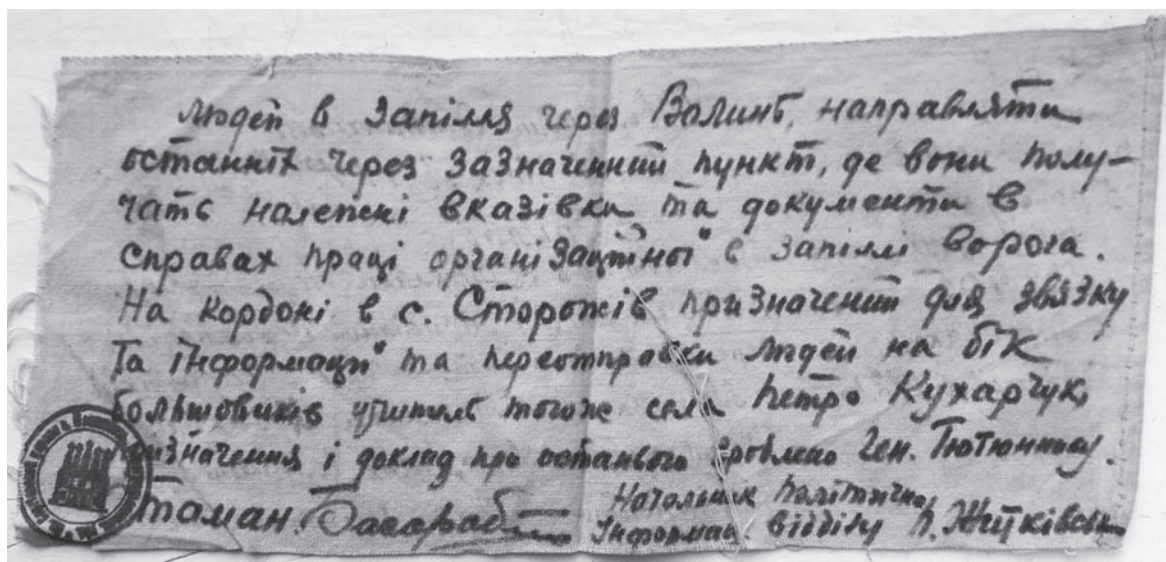
Серед інших документів ППШ присутні чернетки «Наказу по Штабу Партизансько-Повстанських військ ч.1 від 18 лютого 1921 р.», яким Ю.Тютюнник здійснив перші призначення: генштабу підполковник Кузьмінський був призначений тимчасово виконуючим обов'язки помічника начальника штабу, генштабу підполковник Вільгельм Зеєгорш – начальника організаційно-оперативно-розвідчого відділу, сотник Ступницький – начальника агітаційного відділу²⁰.

Значну історичну цінність являє відомість кошторисів Партизансько-Повстанського Штабу, на потреби якого до 5 квітня 1921 р. було асигновано 50.385.000 марок польських, 4.280.000 рублів царських, 85.600.000 рублів радянських, 570.000 лей румунських, 5.000 фунтів стерлінгів. На початок квітня ц.р. в його апараті працювало 35 осіб, на утримання штабу та його персоналу щомісячно виділялось 350.000 м.п. Видатки на «організацію національних гуртків на Україні і в ворожих військах» становили 10 млн. м.п., ще 1.308.000 м.п. витрачалось для утримання апаратів штабів чотирьох повстанських груп та двадцяти районів, зв'язкових старшин, ад'ютантів, інформаторів-агітаторів – загалом 165 осіб. На «однаразові витрати по організації повстання на терені України» (відправка зв'язкових і агітаторів через кордон, тиражування літератури, непередбачені видатки) до 5 квітня 1921 р. було витрачено – 3.885.000 м.п., 4.280.000 рублів царських, 85.600.000 рублів радянських, 240 лей румунських. Штабом покривались й видатки на утримання «зв'язкових органів» (йшлося про персонал спеціальних пунктів на польсько-радянському та румунсько-радянському кордоні, через які до радянської України таємно відряджались емісари та кур'єри ППШ).

Деякі документи з теки № 5 стосуються становища інтернованих вояків Армії УНР у Румунії²¹, а також заходів української дипломатії та таємних структур ППШ з активізації повстанського руху на півдні України. З огляду на відсутність у таборах інтернованих достатньої кількості старшин, готових виїхати для підготовки постання на півдні України, Партизансько-Повстанський Штаб Ю. Тютюнника вже у квітні 1921 р. вдався до відрядження таких старшин з Польщі до Румунії²². І якщо спочатку такі старшини перетинали польсько-румунський кордон

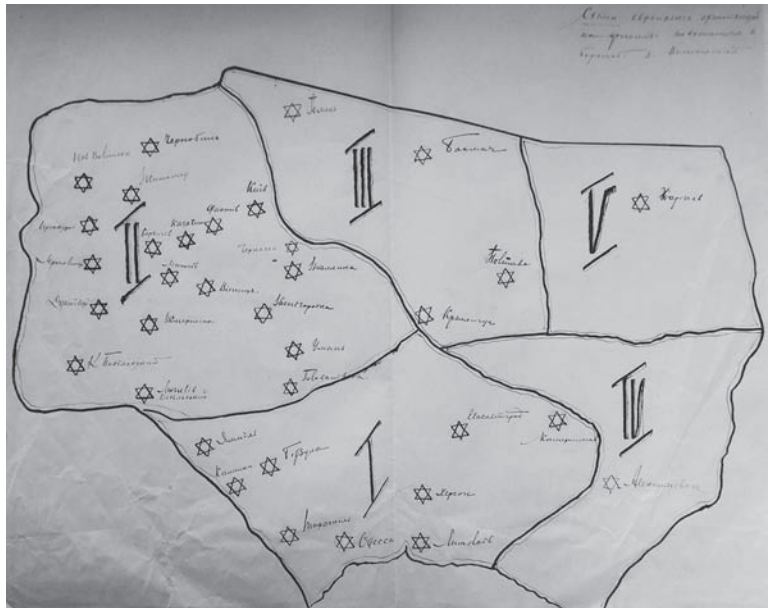
Доповідь начальника повстанських куренів 5-го району (Київщина) отамана Бессарабенка
Головному Отаману Військ УНР С.Петлюрі, 29 травня 1921 р. (сукно, хімічний олівець).
Зберігається в: ZNіO, реґоріс 22/53/6.

Доповідь начальника повстанських куренів 5-го району (Київщина) отамана Бессарабенка
Головному Отаману Військ УНР С. Петлюрі, 29 травня 1921 р. (зворотна сторона).
Зберігається в: ZNіO, реґоріс 22/53/6.

без проблем, то вже невдовзі – українські старшини, навіть маючи відповідні дозволи на перетин кордону від польської військової влади, почали зіштовхуватись з різними проблемами ще на польському боці кордону. Справа в тім, що його легальний перетин потребував як візи МЗС Польщі, так і румунської влади, і внаслідок їх відсутності польсько-румунський кордон довелося переходити нелегально, що потягнуло за собою й додаткові витрати.

До кінця вересня 1921 р. штаб А. Гулого-Гуленка вичерпав всі наявні у нього кошти, між тим – для відрядження до України повстанського відділу з території Румунії конче необхідним було забезпечити його зброєю. Інформація, почерпнута з одного з рапортів А. Гулого-Гуленка (у кінці вересня 1921 р. він вирушив до України для підготовки повстання), дозволяє зрозуміти причини невдачі рейду «Бессарабської» повстанської групи Армії УНР: однією з них було неотримання 1 млн. лей румунських, асигнованих А. Гулому-Гуленку для організації на території Румунії повстанського відділу та придбання для нього достатньої кількості зброї, в силу чого він не зміг виконати відповідний наказ Головного Отамана. Як зазначав А. Гулий-Гуленко у

«Схема єврейських організацій по допомозі повстанцям у боротьбі з Великоросією», орієнтовно – серпень 1921 р. Зберігається в: ZNiO, рґорис 22/53/6.

своєму рапорті – «кожна рушниця або кулемет буде не лише мати значіння з технічного боку, а і з боку морального», і звертався з проханням негайно перерахувати цю суму представникові штабу Південної групи, члену військової секції Дипломатичної Місії УНР в Румунії полковникові В. І. Поплавському, який й мав здійснити оплату партії стрілецької зброї²³.

Наскільки непростим був відбір старшин для організації партизанських загонів та підготовки населення України до загального збройного повстання дає уявлення лист командувача 2-ої Волинської стрілецької дивізії Армії УНР генерала О. Загородського до Ю. Тютюнника від 28 лютого 1921 р. В ньому зокрема йшлося про те, що значна кількість вояків 2-ої дивізії висловила готовність відбути на Україну для проведення організаційно-повстанської роботи, «але далеко не всі з цих бажаючих мають на меті [...] чисту і світлу ідею. Більша кількість з них під предлогом їхати[...] на повстання бачуть для себе вихід з того небажаного для них положення, котре вони займають в частинах дивізії, як-то: ті старшини, котрі розшифровані реєстраційною комісією і тепер мусять відказатись від свавільно присвоєних собі старшинських рангів і бути козаками; ті Старшини, котрих пришлося змістити з займаємих ними раніш посад, як не відповідаючи цьому, ті козаки, які звикли бродити з частини в частину і бути учасниками різних походжень з метою при повному безділлі завжди мати легку наживу, для котрих дисципліна і муштра – непосильна питка». Використання такого елемента, на думку генерала Загородського, тільки би зіпсувало та заплямувало саме повстання в Україні, і запобігти їх проникненню у середовище повстанців могло би атестація всіх добровольців за підписом комдива. Водночас О. Загородський повідомляв у своєму листі, що в дорученій йому дивізії було достатньо «ідейних і чесних людей, як Старшин, так і козаків, в відповідних рангах і званнях, твердо стоящих на належній політичній платформі, з належним бойовим стажем».

Чергова (№ 6) тека також була сформована з документів ППШ, в ній можна ознайомитись з «Планом організації повстанчих відділів на Україні», інструкціями, картами із зазначенням розташування партизанських загонів та повстанських організацій, особистими документами (і зокрема – «Книжкой красноармейца») Кузьми Єрмолюка. Тут же довідка-передрук з «Пролетарської правди» (ч.19 від 10 вересня 1921 р.) зі список арештованих та покараних членів Всеукраїнського Повстанського Комітету, міської організації Січових Стрільців та бойової групи отамана Бессарабенка (з них за вироком Київської ЧК 39 осіб (у т.ч. 4 жінки) було розстріляно, 18 – було засуджено до ув'язнення концтаборі на 5 років, трьох – на два роки, чотирьох – на один рік.

У згадуваній течці зберігаються також три дуже цінні документи, які засвідчують ставлення до єврейських погромів з боку Уряду УНР в екзилі та командування ППШтабу. В їх числі лист міністра зовнішньополітичного відомства УНР до начальника Повстанського штабу УНР (ч. CDLXXXIII/343 від 28 березня 1921 р. Тарнів) з грифом «Таємно, до власних рук, дуже негайно». В листі зокрема відзначалось, що «В героїській визвольній боротьбі українського народу за своє незалежне державне існування, на його славу та культурну зрілість до державної організації, найбільш важким тягарем падають закиди що до єврейських погромів», які

вже знайшли «в закордонній пресі все дуже голосний відгук, а ворожі українській справі політичні течії використовують зручно ці негативні прояви революційної та більшовицької руїни та обвинувачують в їх все українське громадянство і Уряд У.Н.Р.».

За інформаціями, отриманими МЗС УНР, «ексцеси проти єврейської людности на території України все таки подекуди трапляються, при чому несвідомі повстанські елементи переносючи провину за тягарі большевицького визиску на євреїв взагалі, чинять помсту на тих, хто самі одрікаються від зрадників також і єврейського народу – комуністів. Ті ексцеси викликають серед єврейського населення огірчення та настрої некорисний ідеї української державности».

На думку міністра, ці «злочинні виступи невідповідальних чинників ляжуть незмітно плямою на цілому повстанському рухові та рівночасно приневолять єврейський народ на Україні до самооборони хоч би шляхом приєднання до большевиків – чим зроблять боротьбу Української Народньої Республіки з большевизмом ще більш кривавою та важкою, а за кордоном дадуть новий матеріал до ворожої акції проти Української Народньої Республіки та її Уряду». Аби протидіяти безпідставним звинуваченням, міністерство просило надіслати всі відомості про «протипогромну акцію», яка провадилась Штабом, як також й всі «інструкції, відозви, заяви, пояснення, летучі листки» в цій справі «для використання цього матеріалу в нашій закордонній дипломатичній праці» (див. додаток).

Виконуючи відповідне доручення начальника ППШ генерала Ю. Тютюнника оргвідділ Штабу запропонував утворити «Всеукраїнський єврейський комітет по допомозі в боротьбі з комуністами», а також й єврейські організації «по великих містах України, які мусять бути зв'язані з Всеукраїнським єврейським комітетом»; у прикордонних містечках мали бути засновані «Бойові організації для допомоги повстанцям в час повстання і для охорони міст від дезорганізованих банд». Зрозуміло, що ці пропозиції не могли бути реалізовані навіть у мінімальній мірі, і насамперед – через відсутність бажаючих з числа євреїв ризикувати своїм життям за ідею відновлення УНР.

За кілька днів до Ю. Тютюнника надійшов лист (ч. 620 від 31 березня 1921 р.) від в.о. військового міністра Уряду УНР генерала С. Дядюши, в якому останній зазначав, що «згідно з інформаціями поданими біженцями з України П[ану] Міністрові Єврейських Справ виникає, що майже всі селянські повстання проти большевиків закінчуються Єврейськими погромами з великим числом жертв». Такі явища, на думку міністра, «дискредитують владу У.Н.Р., рівнож руйнують нашу Державну справу», у зв'язку з чим вважав доцільним давати «відповідні розпорядження, аби шляхом відозв та інформаціями людей, що відправляються[...] на Україну – було з'ясоване проведарям селянських повстань в шкідливості проти Єврейських погромів для загальної Української справи».

У своїй відповіді (квітень 1921 р.) військовому міністру Уряду УНР Ю. Тютюнник визнав доведеним «факт творення погромів деякими відділами так званих повстанців-партизан, які оперують на Україні». Але за його даними, ці відділи не мали нічого спільного ані з Урядом У.Н.Р., ані з організаціями, підпорядкованими ППШтабу. З огляду на те, що в складі цих загонів перебували «елементи безперечно антидержавні, анархічні», Ю.Тютюнник вважав «невідповідним нашим інтересам видавати до них які б то не було відозви або розпорядження хіба уже тому, що ніякого вони впливу на погромщиків не матимуть. Навряд чи оголошення нами відозв та розпоряджень до погромщиків могло би допомогти нашій політиці за кордоном. Всі ж організації, які підлягають штабу, безперечно стоять на ґрунті державному і у відповідний спосіб відмежовуються від погромів».

Тека № 7 містить лист С. Петлюри до Ю. Тютюнника від 9 серпня 1921 р. (оригінал, з грифом «довірно»), повідомлення про таємну відправку через кордон агітаційної літератури, лист осавула Яковлева до Ю.Тютюнника (від 22 серпня 1921 р.) з пропозицією використання підпорядкованих йому вояків у майбутньому виступі проти большевиків, службове листування з референтами міністерства шляхів сполучення Уряду УНР (про відновлення діяльності залізниці після початку повстання), лист проф. Шендрика про доцільність створення Української національної організації з метою політичного освідомлення мешканців тих територій, які будуть звільнені під час загального повстання проти большевиків (від 6 серпня 1921 р.) та ін.

Тут же – доповідь начальника цивільного керування ППШ підполковника Добротворського до начальника Штабу від 2 вересня 1921 р. (ч.61), в якій йшлося про необхідність збереження для історії візуальних документів визвольної боротьби: «Для історії і для популяризації Української справи, для того, щоб не заслужити зазви некультурного покоління перед грядучими, мусимо фіксувати важливі історичні моменти, які будемо переживати в процесі дальнійшої визвольної боротьби за свою державність. Для цього є бажаним, щоб разом Партизансько-Повстанським

Штабом виїхали в Україну представники якої-небудь кінофільми, а Штаб мусить мати фотографічні апарати, які треба придбати перед виїздом на свій терен, бо по більшовиках годі шукати якого-небудь доброго апарату». Доцільним також було, на думку Добротворського, і прибуття до України (разом з ППШ) «представників впливової закордонної преси». Але у своїй резолюції на цьому рапорті Ю.Тютюнник зазначив, що все це є можливим після здобуття «першого успіху» повстанцями.

Наведений в цій статті перелік документів не є повним – фактично в ній були проаналізовані лише окремі матеріали з перших шістьох (22/53/1-7) тек даного фонду. З огляду на наукові зацікавлення авторів, були процитовані лише ті документи, які стосувались перебування інтернованих вояків Армії УНР у таборах Польщі, а також діяльності Партизансько-Повстанського Штабу при Головній Команді Військ УНР. З огляду на те, що значну частину з них становлять оригінали з автографами Ю.Тютюнника (а інколи й С.Петлюри), ці документи являють собою значну історичну цінність. Почерпнута з них інформація дозволяє уточнити й доповнити вже наявний фактаж, а також дійти до важливих узагальнень з малознаних сюжетів боротьби українського народу за свою волю та незалежність.

Додаток. Лист міністра МЗС УНР до начальника Повстанського штабу УНР (ч.СДLXX-XIII/343 від 28 березня 1921 р. Тарнів)

«Таємно, до власних рук, дуже негайно»

«В героїській визвольній боротьбі українського народу за своє незалежне державне існування, на його славу та культурну зрілість до державної організації, найбільш важким тягарем падають закиди що до єврейських погромів.

Ті закиди знаходять в закордонній пресі все дуже голосний відгук, а ворожі українській справі політичні течії використовують зручно ці негативні прояви революційної та більшовицької руйни та обвинувачують в їх все українське громадянство і Уряд У.Н.Р.

Само собою зрозуміло, що зазначені події плямують добре ім'я українського народу, а крім того і паралізують працю закордонних дипломатичних Представництв У.Н.Р.

Розуміючи цілу шкідливість погромної акції, як для внутрішнього державного будівництва, так і для міждержавного становища Української Народньої Республіки, Уряд У.Н.Р. повзяв цілий ряд заходів, щоби не допустити до злочинних ексцесів проти європейського (треба: єврейського – авт.) населення України – з боку всяких невідповідальних елементів.

На жаль, по отриманні Міністерством Закордонних Справ відомостям, ексцеси проти єврейської людности на території України все таки подекуди трапляються, при чому несвідомі повстанські елементи переносючи провину за тягарі большевицького визиску на євреїв взагалі, чинять помсту на тих, хто самі одрікаються від зрадників також і єврейського народу – комуністів. Ті ексцеси викликають серед єврейського населення огірчення та настрої некорисний ідеї української державности.

Треба побоюватись, що зазначені, останні злочинні виступи невідповідальних чинників ляжуть незмитою плямою на цілому повстанському рухові та рівночасно приневолять єврейський народ на Україні до самооборони хоч би шляхом приєднання до більшовиків – чим зробилять боротьбу Української Народньої Республіки з большевизмом ще більш кривавою та важкою, а за кордоном дадуть новий матеріал до ворожої акції проти Української Народньої Республіки та її Уряду.

Щоби цьому лиху запобігти Міністерство Закордонних Справ, пересилаючи виїмки з копії, отриманого ним од Міністра Єврейських Справ докладу – має честь звернутись до Вас, Пане Начальнику, і прохати повести відповідну планомірну акцію для припинення за всяку ціну погромів на території України.

Міністерство прохає надіслати йому негайно всі відомості про ведену Вами, Пане Начальнику, протипогромну акцію, як також всі, торкаючіся тієї справи інструкції, відозви, заяви, пояснення, летучі листки та ин. – для використання цього матеріалу в нашій закордонній дипломатичній праці».

Міністр Закордонних Справ – [А. Ніковський]
Директор Департаменту Чужоземних Зносин – підпис нерозбірливий

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), rękopis 22/53/6.

- ¹ Докладніше про історію Оссолінеума див.: Historia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (код доступу: https://ossolineum.pl/wp-content/.../Ossolineum_historia.pdf); Gębarowicz M., Tyszkowski K. Zakład narodowy imienia Ossolińskich we Lwowie. – Lwów, 1926. – 24 s.; Fischer A. Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Zarys dziejów. – Lwów, 1927. – 120 s. (код доступу: www.lwow.com.pl/ossolineum/ossolineum3.html); Jak powstawało lwowskie Ossolineum. Na podstawie książki Władysławy Jabłońskiej «Józef Maksymilian Ossoliński – szkic biograficzny», wydanej w 1967 r. przez Ossolineum (код доступу: www.lwow.com.pl/os1.htm); Wrocław-Lwów-Wrocław. Historia i współczesność / pod red. Danuty Nespiak, Małgorzaty Orzeł. – Wrocław, 2002; Matwijów M. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946. – Wrocław, 2003. – 350 s.; Онищенко О., Дубровіна Л. Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945–1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини (код доступу: lostart.org.ua/ua/research/194.html); Голик Р. Легенда Львівського Оссолінеуму: постаті, видання та соціальна роль бібліотеки Оссолініських в уявленнях галичан XIX–XX ст. // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 2(18). – С. 674–689 та ін.
- ² Łempicki S. Wspomnienia ossolińskie. – Wrocław, 2006. – S. 11–12.
- ³ Русинська-Ґєртіх Г. Бібліотека Національного інституту імені Оссолініських у Вроцлаві // Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство, бібліотечні та інформаційні технології». – Львів, 2011. – Вип. 6. – С. 162–173.
- ⁴ Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор. – Варшава; Львів; Нью-Йорк, 2005. – 352 с.
- ⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (Національна установа імені Оссолініських у Вроцлаві, далі – ZNiO), рękopis 22/53/1.
- ⁶ ZNiO, рękopis 22/53/1.
- ⁷ ZNiO, рękopis 22/53/1. «Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р., адресований міністру згаданого відомства Уряду УНР О. Ковалевському.
- ⁸ ZNiO, рękopis 22/53/1. «Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р., адресований міністру згаданого відомства Уряду УНР О. Ковалевському.
- ⁹ ZNiO, рękopis 22/53/1. «Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р., адресований міністру згаданого відомства Уряду УНР О. Ковалевському.
- ¹⁰ ZNiO, рękopis 22/53/1. «Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р., адресований міністру згаданого відомства Уряду УНР О. Ковалевському.
- ¹¹ ZNiO, рękopis 22/53/1. «Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р., адресований міністру згаданого відомства Уряду УНР О. Ковалевському.
- ¹² ZNiO, рękopis 22/53/1. Звіт про ситуацію в таборі (станом на 21 січня 1921 р.), адресований міністру преси і пропаганди Уряду УНР О. Ковалевському.
- ¹³ ZNiO, рękopis 22/53/1 (Звіт про ситуацію в таборі (станом на 21 січня 1921 р.), адресований міністру преси і пропаганди Уряду УНР О. Ковалевському).
- ¹⁴ ZNiO, рękopis 22/53/1 (Інформаційна довідка головного лікаря шпиталю 1-ої Запорізької стрілецької дивізії Армії УНР № 75 від 21 січня 1921 р.).
- ¹⁵ ZNiO, рękopis 22/53/3.
- ¹⁶ ZNiO, рękopis 22/53/4 (Лист В. Скляра своїм рідним від 18 березня 1921 р.).
- ¹⁷ ZNiO, рękopis 22/53/5.
- ¹⁸ ZNiO, рękopis 22/53/5.
- ¹⁹ ZNiO, рękopis 22/53/5.
- ²⁰ ZNiO, рękopis 22/53/5 (Наказ по Штабу Партизансько-Повстанських військ ч. 1 від 18 лютого 1921 р.).
- ²¹ ZNiO, рękopis 22/53/5 (Доповідь Військовому міністру Уряду УНР начальника військового відділу Над-

звичайної дипломатичної місії УНР в Румунії генерал-поручника С. Дельвіга ч. 300 від 28 квітня 1921 р.).

²² ZNiO, ґекопіс 22/53/5 (Клопотання генерала Ю.Тютюнника перед майором Чарноцьким у справі отримання візи для в'їзду до Румунії сотника Долинюка – зв'язкового старшини на південь України).

²³ ZNiO, ґекопіс 22/53/17 (Рапорт генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка Головному Отаману Військ УНР С. Петлюрі ч. 49 від 6 жовтня 1921 р.).

В статье раскрыт информационно-источниковый потенциал архивных собраний Государственного учреждения имени Оссолинских во Вроцлаве по истории Украины (на примере фонда 22/53), в котором собран значительный массив украинско-язычных материалов, иллюстрирующих различные аспекты деятельности министра прессы и пропаганды Правительства УНР на эмиграции Александра Ковалевского, а также структур Партизанско-Повстанческого Штаба при Главном Командовании Войск УНР.

Ключевые слова: Оссолинеум, документ, архив, коллекция, Украинская Народная Республика, Александр Ковалевский, Партизанско-Повстанческий Штаб.

The article discloses the information and source potential of archival collections of the Ossolinsky State Institution in the history of Ukraine (for example, fund 22/53), in which a significant array of Ukrainian-language materials has been accumulated, illustrating various aspects of the activity of the Minister of the Press and the propaganda of the Government of the Ukrainian People's Republic in the exile of Alexander Kovalevsky, as well as structures of the Partisan-Insurgent Staff with the Main Command of the Armed Forces of the UPR.

Keywords: Ossolineum, document, archive, collection, Ukrainian People's Republic, Alexander Kovalevsky, Partisan-Insurgent Staff.